

То були матеріали з моєї рідної Дніпропетровщини. Може, там містилися єврейські анекдоти або зразки з циклу “вірменського радіо”, може, щось і про кукурудзу та її верховного покровителя, може, про горох?

Ніякій біді і чумі не витолочити глибинну і високу народну творчість, вона витримує і такі жахливі біди, як “нашестья вчених мужів”, — росте, розвивається...

Як у народі виникають пісні? Секрет цей розкрив Іван Франко. Його міркування і досі не втратило сили: “Звісна річ, не всякі справи, навіть не всякі важливі для народу справи, відкликаються в його піснях. Щоб яке діло відкрилося в пісні народній, для цього треба: 1) щоб те діло було йому близьке, дотикало часто його життя, вражало ненастанно його увагу; 2) щоб воно дотикало не певні вибрані одиниці, але цілу масу народу чи то в цілм краю, чи тільки в певній місцевості, тобто звівши на інші слова, щоб було діло більше економічне, ніж політичне, і 3) щоб діло те було для народу ясне і зрозуміле”¹⁹.

Добре було б оці слова надрукувати, належно науково прокоментувати і видати окремо як книжку. Хочеться сказати, що користь від неї була б більша, ніж від сотні книг і статей. Але так цінність, вага думок не визначається, бо думка і в одному реченні — цінність, а бездумне простослів'я пристосуванців — макулатура.

Київ — Кривий Ріг

¹ О. Л. Вітенко, лист від 29.IX.1962 р. — ІМФЕ, ф. 14—3, од. зб. 336, арк. 372. Див. його спогади про півнікову збирацьку практику. // Нар. творчість та етнографія. — 1969. — № 1.

² ІМФЕ, 14-3, 333, арк. 23. Запис 1960 р.

³ С. Понорниця Конотопського району Чернігівської обл. Запис 1969 р.

⁴ Бо ж рябим рядном накрила.

⁵ Записано на Київщині 1967 р.

⁶ С. Нігин, Хмельницька обл. Записано 1968 р.

⁷ Радянська пісня. — К., 1967 — С. 319.

⁸ Там же. — С. 321.

⁹ Там же. — С. 322.

¹⁰ Там же. — С. 323.

¹¹ Там же. — С. 317.

¹² Підручник “Українська народна поетична творчість” — К. 1965. — С. 16.

¹³ Там же. — С. 359.

¹⁴ Народ славить Ілліча. — С. 326.

¹⁵ Там же. — С. 241.

¹⁶ С. Волосянка Старосамбірського району. Записано 1967 р.

¹⁷ М. Шолохов, газ. “Правда” від 14.III.1969 р.

¹⁸ З тих зусиль навіть якась книжечка вийшла; у плані стояла потовщена...

¹⁹ І. Франко. Вибрані статті про народну творчість. — К., 1955. — С. 142.

Микола Сулима

РИТМІКА ПІДПИСІВ ПІД МАЛЮНКАМИ МАРІЇ ПРИЙМАЧЕНКО

У працях з питань силабічного віршування досить часто йдеться про зв'язок ритму літературного складочисельного вірша з ритмом пісенного фольклору. Багато вчених саме в піснях вбачають джерело зародження ізосилабіки в кінці XVI — початку XVII століття¹. У зв'язку з цією проблемою нашу увагу привернули віршовані підписи, зроблені народним умільцем, майстринею народного живопису, лауреатом Державної премії ім. Тараса Шевченка Марією Приймаченко до своїх малюнків.

Відомо, що художні засоби словесного фольклору відзначаються консервативністю і зовнішнім впливам майже не піддаються. Це однак-

вою мірою стосується як образної системи, так і ритмічних моделей. Іншими словами, в словесному, а особливо пісенному, фольклорі ми маємо здебільшого справу з дуже давніми словесними і ритмічними кліше, збереженими в глибинах народної пам'яті²

Серед найдавніших записів українських віршованих текстів є вірш Яна Жоравницького "Хто йдеш мимо, стань годину..."³ Історія його така: Ян Жоравницький написав "пашквіль" на дружину свого брата Олександра у 1575 р. і він протягом кількох днів розійшовся по всій Волині та став приводом до судової справи і був записаний в актові книги луцького і володимирського судів⁴

Текст "пашквіля" має ритм 8-складника, який належить до числа одного з праслов'янських віршів⁵ Думається, його швидке розповсюдження і популярність пояснюються насамперед тим, що ритм пашквіля, закріплений в пам'яті народу, накладається на ритм-кліше 8-складника взагалі, з наголосом на третьому і сьомому складах. Почувши перший рядок, слухач безпомилково впізнавав знайомий йому ритмічний малюнок. За цим ритмічним малюнком утворилися численні варіанти народних пісень. Як це відбувається, легко зрозуміти на таких характерних прикладах: серед пісень, записаних О. та Ф. Бодянськими, є варіанти окремих текстів. Ось, приміром, пісня:

Туман, туман по долині,
Широкий лист на калині...

.....
— Нашо ж чужу цілувати,
Своїй жалю завдавати?

Туман, туман по долині,
Широкий лист на ялині...

.....
— Нашо ж мене цілувати,
Серцю жалю завдавати?⁶

У праці О. В. Позднєєва "Рукописные песенники XVII—XVIII веков..." згадується пісня "На горах кронштадтских ходил инженер..." І тут же подається її варіант "На горах Валдайских сидел Аполлон..." Не важко здогадатися, що варіант-2 утворюється шляхом заміни слів "калина", "інженер" перших варіантів словами "ялина", "Аполлон", які чомусь знадобилися "авторам" інших варіантів. Зрозуміло, що слово-замінник мусить мати таку ж саму акцентну й складокількісну характеристику, як і слово, яке треба замінити. Така ж сама операція відбувається й при складанні пісні з 8- чи 6-складовими рядками. І не обов'язково перед очима поета мусить лежати чийсь уже готовий текст, який треба "приладнати" до інших місцевих умов чи нового змісту. Ритм-кліше може існувати в пам'яті складача нового пісенного тексту.

На наш погляд, підписи до робіт Марії Приймаченко зароджувалися в голові художниці на основі саме ритмів-кліше і є, сказати б, архетипами народнопісенної ритміки й образності. Підписи під роботами художниці цікаві з різних поглядів. Цілком ймовірна і зрозуміла необізнаність Марії Приймаченко з теоріями пісенного, силабічного ладотонічного віршування. Істотне значення, очевидно, повинне було мати оточення, у якому формувалися здібності художниці.

Для нашої статті надзвичайно важливим є таке місце із спогадів Марії Приймаченко: "У нас уся родина шпугарна така: дядько Яків грав на скрипку, брат мій, Степан, — на гарнет і на бухало. Я дядькові такого ослона намалювала: усю музику його списала..."⁸

Тут, на наш погляд, зафіксовано, сказати б, феноменальний хист Марії Приймаченко малювати музику, малювати пісню. Реалізація цього вміння у художниці відбувається двома шляхами: перший — ілюстрування народних пісень, що вилилися у книжечку "Ой коники-сиваші", другий — малювання пісні (інакше назвати цього процесу не можна), про що свідчать підписи під малюнками, до аналізу яких ми й підійшли. На народнопоетичну основу назв картин М. Приймаченко уже вказував Д. Чередниченко⁹ Заримовані підписи робіт М. Приймаченко робила вже давно. Вони зустрічаються ще у довоєнних її малюнках: "Хорошо

пишу, не спішу” (1936—37, Музей)¹⁰ і “Це тії лебеді, що плавають по воді” Підписи під картинками М. Приймаченко можна розділити на кілька груп. До однієї належатимуть підписи з ознаками прислів'їв, приказок і загадок, які, наприклад, М. П. Штокмар зараховує “до числа дуже давніх проявів народнопоетичної творчості”¹¹. Формальну опору прислів'їв, приказок і загадок М. П. Штокмар вбачає в епічних і ліричних формах народнопоетичної творчості¹². Своєрідною загадкою можна назвати підпис “Дикий барсук: з носа вогонь горить, а з рота ікла стирчать, а він не страшний, хороший”, де розгадка винесена на перше місце. В. В. Митрофанова у статті “Ритмічна побудова російських народних загадок” відзначає, що “подлинно народные загадки... не выдерживают одного ритма на протяжении четырех стихов”¹³. “Но в одном почти все загадки единодушны. В них нет единого чередования ударных и безударных, нет единого ритма. Только в самых кратких вариантах, состоящих из одного суждения, можно обнаружить один ритмический рисунок”¹⁴. Складокількісно цей текст має таку схему: 4,+6,+7,+8. Серед підписів Марії Приймаченко є й такі, як “Добра каша з молоком, добре жити з козаком” (7 + 7), де симетрія між двома частинами збережена. Є тут синтаксичний паралелізм, один із художніх засобів, характерних для прислів'їв і приказок. Це ж стосується й назви “Своє молоко має, а на чуже рота роззявляє” (7+10).

До другої групи належать назви з ознаками пісенних ритмів-кліше. Можливо, що над деякими назвами попрацювала рука редакторів (Альбом і репродукції в періодиці). У такому випадку похибки стосуватимуться хіба що ритмічних характеристик текстів, але на пісенне чи афористичне походження підписів редагування вплинути не могло. Назви робіт Марії Приймаченко взяті нами зі статей В. Данилейка, Дм. Чередниченка та з альбома “Марія Приймаченко”¹⁵; ряд назв списані з оригіналів, що зберігаються у фондах Музею українського народно-декоративного мистецтва.

Слід зауважити, що Марія Приймаченко назви своїх робіт організовує ритмічно не завжди. Для неї це не самоціль. Підписи ці породжуються, очевидно, якимись підсвідомими або не до кінця усвідомленими імпульсами чи мотивами. І це, на наш погляд, ще більше підкреслює органічність таких назв. Так, у назві роботи “Квіти-зірочки” прямо напрошується рима “квіточки-зірочки”, однак художниця віддає перевагу незаримованій назві і тим щасливо уникає банальності й зайвої сентиментальності. Навпаки, у назві “Веснянки-роговички, веселі птички” Марія Приймаченко заримовує текст; нею, очевидно, керувало чуття міри, притаманне фольклорним творам: слово “птиця” може означати лише велику птицю, а тут ідеться про маленьких весняних пташок, отже, рима тут необхідна. Те ж саме можна сказати й про підпис “Галя козу напувала, з козаком розмовляла” (1967, Музей). Щоб він став ізохронним, художниця мусила написати не “козаком”, а “козаченьком”, тоді б ми мали повноцінний ритм 8—8. Однак не слід забувати, що Марія Приймаченко складала не слова пісні, а підписи до своїх робіт. Неізохронні підписи М. Приймаченко робила вже в ранніх роботах (див. вище про довоєнні малюнки). З погляду ритміки цей неізохронний підпис більш ніж цікавий, хоч і побудований не за принципом дзеркального відтворення в другій половині тексту ритму його першої половини. Характерно те, що в “Галі...” обидві половини відтворюють народнопісенний ритм: перша — 8-складника, друга — 7-складника. Так само характерно, що в “Лебедях...” ми чуємо народнопісенний ритм 6—7; цікаво, що рима вимагає тут наголосу на останньому складі слова “лебеді”, що також є ознакою того, що художницею керують закони пісенного фольклору, де часто ритм вимагає переакцентовки у словах. У Марії Приймаченко є ще одна робота, підпис якої побудований за

подібним ритмічним “законом” Маємо на увазі малюнок

Дівчина пшеницю жала.	8
Іхав козак із України,	9
прив'язав коня до ялини,	9
а сам пішов до дівчини	8

(1966, Музей)

Художниця залишає перший рядок без рими, а римує наступні три. Але робить їх не однорідними за ритмом 9 + 9 + 8. Та ритм 8-складника, так само як і 9-складника, однак, збережено. Не виходять за рамки народнопісенних ритмів й інші назви робіт Марії Приймаченко, наприклад, “Марусина мичку пряла та й Івана виглядала” (8 + 8), “Сидить баба на печі, пряле куделицю” (7 + 6; тут ми маємо народнопісенний варіант 13-складника: на відміну від літературного, він має не жіночу цезуру, а чоловічу), “Прийшов кум до куми” (1967, Музей; 6-складник). У назві “Мати плаче, війну проклинає” (1970, Музей) маємо десятискладовий вірш, який взагалі у віршознавстві вважається праслов'янським (з такою схемою наголошених і ненаголошених складів:

XXXX/XXXXXX̄//¹⁶

Такий збіг просто вражає, і разом з тим остаточно переконує, що ритм цієї назви, як і всіх інших, належить до явищ архетипного характеру, прояв якого у творчості Марії Приймаченко виявляється не лише у схильності до давньослов'янської симетрії і символіки¹⁷, а й у ритміці народнопісенних за походженням підписів до робіт. Так само, як не всі факти життя людини стають предметом змалювання в народній пісні, ритмізовані назви з'являються під роботами Марії Приймаченко не завжди. Їх поява — результат стихійно-творчих процесів, які й дають підставу вважати їх неплі-робними знаками віковичних народнопісенних ритмів-кліше, які назавжди закарбовані в народній пам'яті і все ще час від часу проявляють себе в творчості таких самородків, якою була художниця Марія Приймаченко.

Київ

- ¹ Штокмар М. П. Библиография работ по стихосложению. — ГИХЛ, 1933; Бавский В. С., Гиндин С. И. Дополнительная библиография публикаций советских ученых по общему и русскому стиховедению за 1958—1972 гг. / Проблемы стиховедения. — Ереван, 1976; Гиндин С. И. Общее и русское стиховедения. — Систематический указатель литературы, изданной в СССР на русском языке с 1958 по 1974 г // Исследования по теории стиха. — Л., 1978.
- ² Див. про це, наприклад: Тимофеев Л. И. Силлабический стих. — А poetica. П. Стих и проза // Сб. статей. — М., 1928. — С. 58.
- ³ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречотень. — К., 1978. — С. 60.
- ⁴ Там же. — С. 371.
- ⁵ Франко І. До історії коломийкового розміру. — Україна. — 1914. — Кн. 1; Иванов В. С., Топоров В. Н. К реконструкции православянского текста. — Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь, 1963). — М., 1963; Бардавелидзе Д. К. К изучению древнейших стихотворных форм. — Проблемы фольклора. — М., 1975; Церетели Г. В. Метр и ритмика в поэме Руставели и вопросы сравнительной версификации. — Контекст — 73. — М., 1974; Беляев В. М. О музыкальном фольклоре и древней письменности. — М., 1971; Сидоренко Г. К. Українське віршування. Від найдавніших часів до Шевченка. — К., 1972 та ін.
- ⁶ Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Боянських. — К., 1978. — С. 128.
- ⁷ Позднеев А. В. Рукописные песенники XVII—XVIII веков (Из истории песенной силлабической поэзии). — Уч. зап. Моск. заочн. пед. института. — Том 1. — М., 1958. — С. 65.
- ⁸ Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 6. — С. 15.
- ⁹ Там же. — 1979. — № 1.
- ¹⁰ Частину назв ми списали з робіт, що зберігаються у Фондах Музею українського народно-декоративного мистецтва. Позначаємо їх далі словом “Музей” у дужках.
- ¹¹ Штокмар М. П. Стихотворная форма русских пословиц, поговорок, загадок, прибауток // Звезда Востока. — 1965. — № 11. — С. 163.
- ¹² Там же. — С. 163.
- ¹³ Митрофанова В. В. Ритмическое строение русских народных загадок. — Из истории русской народной поэтики. — Русский фольклор. XII. Л., 1971. — С. 150.
- ¹⁴ Там же. — С. 158.
- ¹⁵ Марія Приймаченко. Альбом. К., 1971.
- ¹⁶ Иванов В. В., Топоров В. Н. Вказана праця. — С. 96.
- ¹⁷ Див.: Найден О. С. Жанрово-стильові ознаки народного та самодіяльного образотворчого мистецтва // Нар. творчість та етнографія. — 1980. — № 6. — С. 71—75.